

БОРИСЕНКО ВАЛЕНТИНА

докторка історичних наук, професорка, завідувачка відділу «Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1342-2363>

BORYSENKO VALENTYNA

a Doctor of History, a professor, a head of the *Archival Scientific Funds of Manuscripts and Audio-Recordings* Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1342-2363>

Бібліографічний опис:

Борисенко, В. (2024) [Рецензія] Мережа поселень України (формування і розвиток): атлас / за ред. Л. Г. Руденка. Київ : Ін-т географії НАН України, 2023. 36 с. *Народна творчість та етнологія*, 1 (401), 112–114.

Borysenko, V. (2024) [Review] RUDENKO, Leonid, ed. *Network of Settlements of Ukraine (Formation and Development): Atlas*. Kyiv: Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2023, 36 pp. *Folk Art and Ethnology*, 1 (401), 112–114.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2024. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

В умовах виснажливої російсько-української війни колектив учених – А. І. Бочковська, М. М. Вишня, О. М. Лейберюк, В. І. Подвойська, Т. М. Барабаш – під керівництвом Л. Г. Руденка створили унікальну й дуже важливу працю з картографування міської та селянської поселенської мережі України в динаміці, починаючи від першого Всеросійського перепису 1897 року до 2022 року.

Детальні карти супроводжуються ґрунтовною передмовою академіка Л. Руденка, у якій акцентовано увагу на основних проблемах виконання програми Відновлення України від наслідків війни. Учений розмірковує про знаходження ефективних вирішень для якнайшвидшого відновлення найважливіших економічних та соціальних процесів і природних екосистем; про необхідність розробки плану модернізації, яка б забезпечила стійкий економічний розвиток. Науковці акцентують, що ворог щоденно нищить нашу технічну й соціальну інфраструктуру та природне середовище. Автор сподівається, що при втіленні програм Відновлення (2022) буде враховано важливі проблеми навколишнього простору, особливо ті, що пов'язані з модернізацією регіонів та житлового будівництва, відновлення зруйнованих дощенту поселень. У передмові наголошено, що програми просторового розвитку мають враховувати основоположні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту, які рекомендовані членами ради Європи (30 січня 2022 р.). Суть десяти основних принципів полягає в збалансованості соціального, економічного та екологічного розвитку регіонів і підвищення їхньої конкурентоздатності. До них також належать такі важливі пункти, як захист природних ресурсів і природної спадщини, а також примноження матеріальної

та нематеріальної культурної спадщини як чинника розвитку й запобігання наслідкам природних катастроф.

У праці слушно порушено питання критичного підходу до певних кризових ситуацій, які мали місце в нашій економіці та практиці недбайливого ставлення до розвитку України. На жаль, за роки незалежності в Україні, на відміну від європейських країн, економічна діяльність регіонів відбувалася майже стихійно, при цьому збільшувалися різнобічні функції кількох великих міст, продовжувалася диспропорція економічного й соціального розвитку регіонів. Як ілюстративний приклад подано порівняльну таблицю провідних європейських країн, яка вказує на регіональний валовий внутрішній продукт на душу населення в зіставних цінах (1997 р. в доларах США), де Україна посідає передостаннє місце (перед Албанією). Зрозуміло, що бідність спонукала людей до покращення життя й зумовила потужні міграційні потоки. Населення стрімко зменшувалося, маленькі сільські поселення ставали економічно ослабленими через нестачу робочої сили. Унаслідок агресії росії в Україні ще більшою мірою відчутний економічний спад. Через вимушену міграцію знову зменшилася чисельність працездатного населення, що не сприяє розвитку.

Наголошено, що при розбудові нової економіки України важливо пам'ятати про географічний розподіл праці як про одну з форм суспільного розподілу. Йдеться про певну спеціалізацію окремих географічних одиниць на виробництві того чи іншого продукту. Очевидно, у сільських поселеннях доцільно розвивати агропромислові комплекси. Учені порушують також питання, які вже розв'язувалися у світових практиках. Ідеться про перехід суспільства на рейки модернізації, які ґрунтуються на знаннях та інформації.

Важливо, що авторський колектив рецензованого Атласу досліджував історичні шляхи виникнення й розвитку мережі поселень, спираючись на традиційний географічний підхід, а також використав метод картографування як науковий метод вивчення ареального поширення тих чи інших явищ. Обравши чіткі часові параметри, згідно з проведеними переписами населення, автори розробили й уклали карти як образно-знакові просторові моделі, що відображають виникнення, формування та розвиток мережі міських і сільських поселень України. Таку роботу з формування візуалізованої бази поселень здійснено вперше, що актуалізує таке видання. А чіткість у виборі та відображенні різних показників, пояснення до карт стануть у пригоді не лише географам, господарникам, але й тим, хто займається ареальним вивченням культури й побуту населення України. Особливо цінним є історичний підхід до процесів трансформації при виникненні та розвитку мережі поселень. Розглянуто періоди формування мережі сільських і міських поселень, починаючи від 1897 до 1939 років. При розгляді цього періоду варто було б зазначити, що внаслідок Голодомору 1932–1933 років чимало сіл залишалися безлюдними, населення скоротилося, за різними підрахунками, від 7 до 10 млн українців. Наступний період – 1939–1970 роки – характеризується активізацією міграційних потоків через війну, післявоєнною відбудовою, будівництвом ГЕС і знову зменшенням сільських поселень через затоплення сіл навколо Дніпровського каскаду.

Далі увагу слушно акцентовано на таких важливих періодах в економічному розвитку, як 1970–1979 роки, коли особливо стали відчутними міграційні процеси серед молодого покоління. Період 1979–1989 років позначений великою кризою в економіці, аварією на ЧАЕС. Між переписами 1989 та 2001 років відбулося здобуття незалежності України та спостерігалися певні труднощі в процесі розвитку.

Останній, шостий, період завершується 2001–2022 роками, характеризується надскладними обставинами захоплення Донецької і Луганської областей, анексією Криму й посиленою міграцією. Збільшилася кількість внутрішньо переміщених осіб та потік біженців в інші

країни у зв'язку з нападом РФ у лютому 2022 року на Україну. Із часом можна буде відновити вивчення змін у мережі поселень тимчасово окупованих територій.

У виданні Атласу детально проаналізовано міську поселенську мережу України. Показано розвій міської мережі поселення в південно-східному регіоні у зв'язку з розвитком промисловості в передвоєнний період (1939). Автори зауважують, що щільність міського населення зростає особливо в Донецькій, Харківській, Луганській, Дніпропетровській областях, і лише Хмельницька та Вінницька області (Східне Поділля) «балансують на межі стагнації». Згадуючи дослідження Олени Компан про міста України в другій половині XVII ст., розуміємо, що внаслідок недбалої економічної політики та воєн міста на згаданій території перетворилися в сільські поселення, ця тенденція залишалася і у XX ст.

Карти чітко засвідчують зміну густоти й чисельності населення від 1897 до 2022 років. На них відображено структуру населення і наглядно показано збільшення людності в містах та відповідно зменшення в селах. Ці карти доступні як для фахового, так і для пересічного читача. Особливо приємно, що всі вони виконані у привабливій колірній гамі, що робить Атлас витвором мистецтва.

Така важлива робота науковців-географів у виданні Атласу «Мережа поселень України (формування і розвиток)», що має вагоме наукове та пізнавальне значення, стане необхідною в процесі післявоєнного відновлення України.

Надійшло / Received 14.02.2024

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 04.03.2024